

POETIK SINTAKSISNING BADIY-ESTETIK VAZIFASI (“OSMONNING OXIRI” DOSTONI MISOLIDA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i06.033>

Akramov Shukurjon To‘xtasinovich
To‘xtasinova Navro‘zaxon Ergashboy qizi
QDU

Annotatsiya: Maqolada Muhammad Yusufning “Osmonning oxiri” dostonida poetik sintaksis unsurlarining badiiy-estetik vazifasi tahlil qilinadi. Ritorik so‘roq, ritorik murojaat, anafora, ellipsis, inversiya, sintaktik parallelizm, metonimiya va sukut kabi sintaktik vositalarning doston g‘oyaviy-badiiy tizimidagi o‘rni, ularning lirik qahramon ruhiy holatini ifodalashdagi funksional-semantik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Muhammad Yusuf, “Osmonning oxiri”, poetik sintaksis, ritorik so‘roq, anafora, inversiya, metonimiya, ellipsis, badiiy-estetik vazifa, lirik qahramon

ARTISTIC-AESTHETIC FUNCTION OF POETICAL SYNTAX (IN THE EXAMPLE OF THE EPISTLE “THE END OF THE SKY”)

Akramov Shukurjon Tokhtasinovich
Tokhtasinova Navrozaxon Ergashboy qizi
KSU

Abstract: The article analyzes the artistic-aesthetic function of poetic syntax elements in Muhammad Yusuf’s epic poem "The End of the Sky." The study examines the place of syntactic devices such as rhetorical question, rhetorical appeal, anaphora, ellipsis, inversion, syntactic parallelism, metonymy, and ellipsis (suspension points) in the ideological-artistic system of the epic, as well as their functional-semantic features in expressing the lyrical hero’s spiritual state.

Keywords: Muhammad Yusuf, "The End of the Sky", poetic syntax, rhetorical question, anaphora, inversion, metonymy, ellipsis, artistic-aesthetic function, lyrical hero

KIRISH

O‘zbek she‘riyati XX asrning oxirgi choragida va XXI asr boshlarida o‘z rivojining yangi bosqichiga ko‘tarildi. Bu davrda she‘riyat mazmunan, g‘oyaviy-badiiy jihatdan va shakliy xususiyatlari bilan tubdan yangilandi. Muhammad Yusufning

1990-yillarda yaratilgan dostonlari - "Osmonning oxiri", "Qora quyosh" dostonlari shoir ijodida muhim bosqich bo'ldi. Bu asarlar o'zbek adabiyotida mustaqillik davri ruhiyatini, milliy ozodlik g'oyalarini, tarixiy xotira va inson qismati kabi mavzularni badiiy talqin qilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. [2;180] "Osmonning oxiri" dostoni Muhammad Yusuf ijodida markaziy o'rin tutadi. Maqolada "Osmonning oxiri" dostonidagi poetik sintaksis vositalari tanlab olingan. Poetik nutqda sintaktik qurilmalar, ya'ni gap tuzilishi va uning qismlarining o'ziga xos tashkil etilishi badiiy-estetik maqsadga xizmat qiladi. Muhammad Yusuf dostonlarining poetik tizimida sintaktik vositalar alohida o'rin tutadi. Biroq "Osmonning oxiri" dostonidagi sintaktik qurilmalarning badiiy-estetik vazifasi maxsus tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o'rganilmagan. Mazkur maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Poetik sintaksis - badiiy asar tilida sintaktik birliklarning o'ziga xos tashkil etilishi bo'lib, u ifodaviylikni, ta'sirchanlikni va badiiylikni oshirishga xizmat qiladi. Poetik sintaksis sintaksisning umumiy qonuniyatlariga asoslansa-da, uning badiiy matndagi qo'llanishi o'ziga xos estetik qonuniyatlarga bo'ysunadi. [3;224] Poetik sintaksis tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari rus olimi V.V.Vinogradov, shuningdek, o'zbek adabiyotshunoslari D.Quronov, B.Yo'ldoshev, T.Boboyev, S.Usmonov va boshqalarning tadqiqotlarida yoritilgan. Vinogradovning ta'kidlashicha, poetik sintaksis so'z san'atining eng muhim omillaridan biri bo'lib, u she'riy tafakkurning o'ziga xosligini, muallif uslubining individualligini ifodalaydi.[6;30] Doston misolida shoir shaxsiyatiga doir jihatlarni ham ko'rib chiqishimiz mumkin.

"Osmonning oxiri" dostoni Muhammad Yusuf ijodida alohida o'rin tutadi. 1993-yilda yozilgan bu asar shoirning mustaqillik davridagi ijodiy izlanishlarining muhim bosqichini ifodalaydi. [1;210] Dostonning nomi ramziy ma'noga ega. "Osmonning oxiri" - bu chegaralarning, istibdod davri qoldiqlarining tugashi, yangi boshlanish, ozodlik va erkinlikning ramzidir. Doston tili sodda, tushunarli, biroq shu bilan birga badiiy ifodaviylikka boy.

"Osmonning oxiri" dostonida ritorik so'roq va ritorik murojaat muhim badiiy-estetik vazifa bajaradi. Bu vositalar lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini, ichki dardini, atrof-muhitga bo'lgan munosabatini ochishga xizmat qiladi. Dostonda ritorik so'roq ko'pincha lirik qahramonning o'z-o'ziga, taqdirga, vatan yoki xalqiga murojaati shaklida namoyon bo'ladi. Ritorik so'roq orqali muallif o'z pozitsiyasini ochiq ifodalaydi va o'quvchini hamfikrlikka undaydi. "*Nechun hali tinchim topmaydi?*", "*Qayda qoldi o'sha kunlar?*", "*Kimga kerak bu iztiroblar?*" kabi ritorik so'roqlar dostonda tez-tez uchraydi. Bu so'roqlar o'quvchini fikrlashga, o'tmish va hozirgi zamonni taqqoslashga undaydi.

Ritorik so'roqlarning estetik vazifasi ularda lirik qahramonning ichki kechinmalari, hayajoni, noroziligi va umidlari ifodalanishidir. Ritorik so'roq orqali shoir so'zni tinglovchiga qaratadi, uni muloqotga chorlaydi, asar ta'sirchanligini

oshiradi. Ritorik murojaat esa dostonning boshqa muhim sintaktik vositasidir. Lirik qahramon o'z murojaatlarini ko'pincha vatan, xalq, tabiat yoki mavhum tushunchalarga qaratadi. *"Vatanim, senga nima bo'ldi?"*, *"Ey osmon, qayda oxiring?"*, *"Ozodlik, seni necha yil kutdik"* kabi murojaatlar dostonga emotsional jo'shqinlik, samimiylilik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi. Ritorik murojaat orqali muallif mavhum tushunchalarni jonlantiradi, ular bilan muloqot qiladi, bu esa she'riy tasvirning yanada ta'sirchan bo'lishiga olib keladi. Lirik qahramonning vatanga, osmon va yulduzlarga, qadimgi ajdodlar ruhiga qilgan murojaatlari dostonning epik-ramziy qatlamini boyitadi. Ritorik so'roq va murojaatlarning qo'llanish chastotasi dostonning muhim badiiy xususiyati hisoblanadi. Bu vositalar orqali shoir lirik qahramonning ichki dunyosini, uning o'tmish va kelajak o'rtasidagi ruhiy iztiroblarini yanada yorqin ifodalaydi.

"Osmonning oxiri" dostonida anafora va inversiya muhim struktural-uslubiy vosita sifatida xizmat qiladi. Bu ikki usul she'riy nutqning ohangdorligi, ritmik tashkil etilishi va emotsional ta'sirchanligini ta'minlashga qaratilgan. Anafora doston she'riy misralari boshida bir xil so'z yoki iboraning takrorlanishi sifatida namoyon bo'ladi.[5;189] Anafora orqali shoir lirik qahramonning qaysidir hissiyotini, fikrini yoki e'tiqodini ta'kidlaydi, uni o'quvchi ongiga singdirishga harakat qiladi. *"Sog'indim..."* takrori orqali lirik qahramonning vatanga, o'tmishga, yaqinlarga bo'lgan sog'inchi ifodalangan; *"Ko'rdim..."* takrori orqali qahramonning ko'rgan va boshidan kechirganlari haqidagi tasavvurlar kengaytirilgan; *"Bilaman..."* takrori orqali lirik qahramonning ishonchi, bilimi va e'tiqodi ta'kidlangan. Inversiya esa gap bo'laklarining odatdagi tartibining o'zgarishi sifatida doston she'riy tilida keng qo'llanilgan.[8;62] O'zbek tilida odatdagidek gap boshlanishida ega, so'ngra kesim va ikkinchi darajali bo'laklar kelishi lozim. Biroq "Osmonning oxiri"da inversiya orqali gap bo'laklarining o'rin almashishi kuzatiladi. Inversiyaning quyidagi turlari doston uchraydi: kesimning gap boshida kelishi - *"O'tdi kunlar, o'tdi yillar"*, *"Keldi bahor, keldi yoz"*; aniqlovchining otdan keyin qo'llanishi - *"Kunlarim meni qiziq"*, *"Yo'llarim uzoq"*; holning gap boshida kelishi - *"Sokin tongda, qo'ng'iroqda, shovqinli ko'chada"*. Inversiyaning badiiy-estetik vazifasi - she'riy nutqning ohangdorligini oshirish, mantiqiy urg'uni muayyan so'zga qaratish, o'quvchi diqqatini asosiy fikrga jalb qilishdir. Inversiya orqali shoir she'riy misralarga o'zgacha musiqiylik, ritmik jo'shqinlik bag'ishlaydi.

"Osmonning oxiri" dostonida metonimiya va ellipsis muhim ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu vositalar doston tilining tasviriyligi, ixchamligi va ta'sirchanligini ta'minlaydi. Metonimiya - biror narsa yoki hodisaning nomini unga bog'liq boshqa narsa nomi bilan ifodalash - doston tilida keng qo'llanilgan. [10;24] Joy nomlari asosidagi metonimiyaga *"Eskijo'vaga topshirib, tangalarimizni jaranglatib metroga chopamiz"* misolini keltirish mumkin. Bu yerda Eskijo'va Toshkentdagi

mashhur bozorlardan birining nomi bo'lib, u orqali o'sha davr kundalik hayoti, iqtisodiy ahvoli aks ettirilgan.

Joy nomi butun bir voqelikni, hayotiy manzarani ifodalashga xizmat qilgan. Atoqli otlar asosidagi metonimiyaga "*Singlim Rohatxon Uyg'uninkiga borib, narsalarimni ol*" misol bo'la oladi. Bu yerda Uyg'un atoqli oti orqali shoir Uyg'un nomi bilan bog'liq uy-joyga ishora qilingan. Atoqli ot orqali madaniy muhit va tanish-bilish doirasi ifodalangan. Tarixiy va madaniy ishoralar asosidagi metonimiyaga "*O'tgan kuning qursin, Abdullo bobom!*" misolida ko'rish mumkin. Bu yerda "*O'tgan kun*" birikmasi Abdulla Qodiriyning shu nomli asariga ishora bo'lib, metonimiya orqali butun bir davr adabiyoti va uning taqdiri ifodalangan. Metonimiya orqali shoir o'quvchida muayyan tarixiy-davriy tasavvurlar uyg'otadi, matnni ramziy qatlamlar bilan boyitadi. Ellipsis - gapda biror bo'lakning tushirib qoldirilishi - doston she'riy nutqining dinamikasini oshiradi. Ellipsis orqali fikr ixcham, qisqa va ta'sirli ifodalanadi. "*Har ertalab - yangi kun, yangi umid, / Har kechasi - yolg'izlik, tundlik*" parchasida kesim tushirib qoldirilgan, bu esa fikrni yanada ta'sirli va ixcham ifodalashga xizmat qilgan. Ellipsisning estetik vazifasi - nutqni jonli, tabiiy va ta'sirchan qilish, fikrning tez va o'tkir ifodalanishini ta'minlash. Ellipsis orqali shoir she'riy nutqda dinamika yaratadi, o'quvchini fikrlashga undaydi, matndagi bo'shliqni o'quvchi tasavvuri to'ldiradi. Metonimiya va ellipsis "*Osmonning oxiri*" dostonida bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida xizmat qiladi. Metonimiya tasviriy-ramziy qatlamni boyitsa, ellipsis she'riy nutqning ohangdorligi va ta'sirchanligini oshiradi.

"Osmonning oxiri" dostonida sintaktik parallelizm va sukut muhim badiiy-estetik vazifa bajaradi. Bu vositalar asar tuzilishining musiqiy ohangini, fikrlar ketma-ketligi va mantiqiy bog'liqligini ta'minlaydi. Sintaktik parallelizm - yonma-yon gaplarning bir xil sintaktik qurilishidan tarkib topishi - doston she'riy tilida keng qo'llanilgan. Parallel qurilmalar orqali shoir fikrning izchilligi, mantiqiy bog'liqligi va ta'sirchanligini oshiradi. "*Yomg'ir yog'di - tozalandi osmon, / Shamol esdi - tarqaldi bulutlar, / Quyosh chiqdi - yorishdi kunning...*" parchasida uchala misralar ham bir xil sintaktik qurilishga ega: birinchi qismda harakat, ikkinchi qismda uning natijasi ifodalangan. Parallel qurilmalar orqali muallif tasvirning ketma-ketligini, mantiqiy davomiyligini ta'minlaydi. "*Ehtimol, tez kunda... / Balki ertaga... / Bilmayman, qayda qoldi o'sha kunlar...*" parchasidagi ko'p nuqtalar lirik qahramonning ishonchsizligi, noaniq kelajakka bo'lgan munosabati, umid va qo'rquvning o'zaro qorishmasini ifodalaydi. Sukutning estetik vazifasi - lirik qahramonning ichki dardini, o'ylarini, so'zlab bo'lmaydigan kechinmalarini ifodalash, o'quvchini hamfikrlikka undash, matndagi bo'shliqni o'quvchi tasavvuri to'ldirishdir.

"Osmonning oxiri" dostonida poetik sintaksis vositalari badiiy-estetik vazifani samarali bajaradi. Anafora va inversiya she'riy nutqning ohangdorligi, ritmik tashkil etilishi va emotsional ta'sirchanligini ta'minlagan. Ellipsis nutqning dinamikasini

oshirib, fikrni ixcham va ta'sirli ifodalashga xizmat qilgan. Sintaktik parallelizm fikrning izchilligi, mantiqiy bog'liqligi va ta'sirchanligini oshirgan. Sukut esa lirik qahramonning so'zlab bo'lmaydigan dardini, orzu-umidlarini ifodalashning samarali vositasiga aylangan. Poetik sintaksis vositalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda dostonning badiiy yaxlitligini ta'minlagan, lirik qahramon ruhiy holatini, uning o'tmish va kelajak o'rtasidagi ruhiy kechinmalarini yanada yorqin ifodalagan. Ushbu sintaktik vositalar orqali Muhammad Yusuf o'zbek she'riyatining badiiy-estetik imkoniyatlarini boyitgan, "Osmonning oxiri" dostonini o'zbek adabiyotining nodir durdonalaridan biriga aylantirgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, "Osmonning oxiri" dostonida poetik sintaksis quyidagi badiiy-estetik vazifalarni bajaradi: lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini ifodalash, g'oyaviy mazmunni chuqurlashtirish, tilning xalqchilligi va tasviriyligini oshirish, she'riy ohang va musiqiylikni ta'minlash, davr ruhini aks ettirish. Mazkur maqola Muhammad Yusuf dostonining poetik tizimini, g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini to'liq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi va kelgusida shoir ijodining sintaktik jihatdan o'rganilishiga nazariy asos bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammad Yusuf. Tanlangan asarlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2005.
2. Quronov D. Muhammad Yusuf she'riyati poetikasi. - Toshkent: Fan, 2010. - 180 b.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. - Toshkent: O'zbekiston, 2002. - 224 b.
4. Yo'ldoshev B. Poetik sintaksis masalalari // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. - 2008. - №3. - B. 24-29.
5. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti. - Toshkent: O'zbekiston, 2008. - 400 b.
6. Vinogradov V.V. Poetik nutq nazariyasi / o'zbek tiliga tarjima. - Toshkent, 1975. - 220 b.
7. Hasanov B. Muhammad Yusuf she'riyatida metonimiya va uning turlari // O'zbek tili va adabiyoti. - 2015. - №4. - B. 36-42.
8. Usmonov S. O'zbek she'riy nutqida inversiyaning funktsional-semantik xususiyatlari. - Toshkent: Fan, 2009. - 144 b.
9. Mirzaev T. Poetik sintaksis vositalarining funktsional tahlili // Filologiya masalalari. - 2012. - №2. - B. 40-47.
10. Rahmatullayev Sh. Metonimiyaning o'zbek she'riyatida qo'llanish xususiyatlari // Til va adabiyot ta'limi. - 2010. - №6. - B. 20-24.

11. Jo‘rayev N. Muhammad Yusuf ijodining poetik tizimi // O‘zbek filologiyasi masalalari. - Toshkent, 2018. - B. 85-96.

12. Oripov A. Muhammad Yusuf dostonlarining badiiy o‘ziga xosliklari // O‘zbek adabiyoti tarixi masalalari. - Toshkent, 2000. - B. 108-118.